

SINXRON TARJIMA PARALINGVISTIK VOSITALARNING TARJIMAGA TA'SIRI

<https://doi.org/10.70728/phil.v05.i04.094>

Sanokulova Marjona Avaz qizi
O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti

Annotatsiya: Ushbu maqolada sinxron tarjimaning o'ziga xos xususiyatlari, uning murakkab psixolingvistik jarayon sifatidagi mohiyati hamda tarjima jarayonida paralingvistik vositalarning tutgan o'rni yoritiladi. Ayniqsa, intonatsiya, urg'u, pauza, nutq tempi, ovoz tembri kabi paralingvistik omillarning tarjima sifatiga ta'siri tahlil qilinadi. Sinxron tarjimada ushbu vositalarning mazmunni to'liq va aniq yetkazishdagi ahamiyati asoslab beriladi hamda ularning kommunikativ samaradorlikni oshirishdagi roli ko'rsatib o'tiladi.

Kalit so'zlar: sinxron tarjima, paralingvistika, intonatsiya, urg'u, pauza, nutq tempi, ovoz tembri, mimika, jest, tarjima jarayoni, kommunikatsiya, og'zaki nutq

SIMULTANEOUS INTERPRETING THE IMPACT OF PARALINGUISTIC MEANS ON TRANSLATION

Sanokulova Marjona Avaz kizi
Uzbekistan State University of World Languages

Abstract: This article discusses the specific features of simultaneous translation, its essence as a complex psycholinguistic process, and the role of paralinguistic tools in the translation process. In particular, the impact of paralinguistic factors such as intonation, stress, pause, speech tempo, and voice timbre on the quality of translation is analyzed. The importance of these tools in conveying the content fully and accurately in simultaneous translation is substantiated, and their role in increasing communicative efficiency is demonstrated.

Keywords: simultaneous translation, paralinguistics, intonation, stress, pause, speech tempo, voice timbre, mimicry, gesture, translation process, communication, oral speech

Darhaqiqat, tarjima turli madaniyatlar o'rtasida bog'lovchi ko'prik vazifasini bajarib kelgan va bugungi kunda ham shu ahamiyatini saqlab qolmoqda. U jamiyatlar o'rtasida muloqotni yo'lga qo'yish, sivilizatsiyalar o'rtasidagi tafovutlarni kamaytirish hamda global fikrlashni shakllantirishda muhim omil hisoblanadi. Tarjima jarayoni

oddiygina matnni bir tildan ikkinchisiga o'girish emas, balki ijodiy faoliyat bo'lib, unda tarjimon muallif fikrini, uslubini va ma'nosini qayta yaratadi. Shu jihatdan tarjimon va muallif o'rtasida ma'lum darajada ijodiy yaqinlik mavjud bo'lib, tarjimon har bir so'z va ifodani ehtiyotkorlik bilan tanlaydi.

Zamonaviy tarjima nazariyasida, ayniqsa sinxron tarjimada, nafaqat lingvistik birliklar, balki nutqning paralingvistik jihatlarini ham muhim o'rin tutadi. Sinxron tarjima XX asrda shakllanib, bugungi kunda xalqaro konferensiyalar, siyosiy chiqishlar, radio va televideniye dasturlarida keng qo'llanilmoqda. Bunday tarjima turida tarjimon nutqni bir vaqtning o'zida tinglab, uni darhol boshqa tilga o'giradi. Bu esa nafaqat tezkor fikrlashni, balki nutqning ohangi, pauzalari, urg'usi kabi paralingvistik vositalarni ham to'g'ri anglash va yetkazishni talab etadi.

Paralingvistik vositalar - bu nutqning lingvistik bo'lmagan, ammo ma'no ifodalashda muhim ahamiyatga ega bo'lgan jihatlaridir. Ular orqali nutqning hissiyligi, ta'sirchanligi va kommunikativ yo'nalishi namoyon bo'ladi. Aynan sinxron tarjimada ushbu vositalarni hisobga olish tarjima sifatini oshirishda muhim omil hisoblanadi, chunki tarjimon nafaqat so'zlarni, balki nutqning umumiy ruhini ham yetkazishi zarur.

Til kishilar o'rtasida eng muhim aloqa vositasi sifatida ijtimoiy mohiyat kasb etadi va u boshqa ijtimoiy hodisalar bilan uzviy bog'liq holda rivojlanadi. Shu bois til insoniyatning dunyoqarashi, madaniyati, tarixiy tajribasi va ruhiy holatini aks ettiruvchi vosita sifatida falsafa, tarix, etnografiya, sotsiologiya, psixologiya kabi fanlar bilan chambarchas aloqada o'rganiladi. Natijada tilshunoslik doirasida mentalingvistika, etnolingvistika, sotsiolingvistika, psixolingvistika hamda paralingvistika kabi yo'nalishlar shakllanib, nutq jarayonini har tomonlama tahlil qilish imkonini yaratdi. Ayniqsa, zamonaviy tadqiqotlarda tilning faqat grammatik va leksik jihatlarini emas, balki uning real kommunikatsiya jarayonidagi ifodalanish shakllari ham muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Til vositalariga funksional yondashuv nutq jarayonida faqat lingvistik birliklar bilan cheklanib qolmaslikni, balki ekstralingvistik va paralingvistik omillarni ham hisobga olishni talab etadi. Chunki real muloqot jarayonida nutq mazmuni ko'pincha so'zlardan tashqari vositalar orqali ham boyitiladi. Jumladan, intonatsiya, urg'u, pauza, nutq tempi, ovoz tembi, mimika va jestlar nutqning mazmunini to'ldirib, uning ta'sirchanligini oshiradi. Bu vositalar ayniqsa og'zaki nutqda, shu jumladan sinxron tarjima jarayonida muhim rol o'ynaydi, chunki tarjimon tinglovchiga faqat axborotni emas, balki nutqning umumiy ruhini ham yetkazishi lozim.

Shu jihatdan qaraganda, paralingvistik vositalarni o'rganish sinxron tarjima sifatini oshirishda muhim ilmiy-amaliy ahamiyatga ega. Nutqning ushbu yordamchi elementlarini tizimli ravishda tadqiq etish tarjimonda nutqni chuqurroq anglash, uning emotsional va kommunikativ jihatlarini to'g'ri yetkazish ko'nikmalarini shakllantiradi. Natijada paralingvistika bugungi kunda tilshunoslikning muhim yo'nalishlaridan biri

sifatida shakllanib, ayniqsa sinxron tarjima jarayonini ilmiy asosda o'rganishda muhim o'rin egallaydi.

Mazkur yondashuvga ko'ra, tarjimon nutqning faqat tashqi shaklini emas, balki uning mazmuni, maqsadi va kommunikativ yo'nalishini chuqur anglab, uni boshqa tilda qayta ifodalashi lozim. Aynan shu jarayonda paralingvistik vositalarning o'zni alohida ahamiyat kasb etadi. Chunki og'zaki nutqda ma'no faqat so'zlar orqali emas, balki intonatsiya, urg'u, pauza, nutq tempi, ovoz tembri kabi omillar orqali ham ifodalanadi. Ushbu vositalar nutqning hissiy rangini, ta'sir kuchini va mazmuniy nozik jihatlarini ochib beradi.

Sinxron tarjima jarayoni o'zining murakkabligi bilan ajralib turadi. Tarjimon bir vaqtning o'zida nutqni tinglaydi, uni anglaydi, tahlil qiladi va darhol boshqa tilga o'giradi. Bunday sharoitda u faqat lingvistik birliklarga tayanib qolmaydi, balki nutqning paralingvistik jihatlariga ham e'tibor qaratadi. Masalan, nutqdagi ohangning ko'tarilishi yoki pasayishi, ma'lum joylarda berilgan pauzalar, urg'u qo'yilgan so'zlar gapning mazmunini aniqlashtirishga xizmat qiladi. Agar tarjimon ushbu signallarni to'g'ri qabul qilmasa, natijada tarjima yuzaki va to'liq bo'lmagan ko'rinishga ega bo'ladi.

Shuningdek, sinxron tarjimada nutqning emotsional-ekspressiv jihatlari ham muhim o'rin tutadi. So'zlovchining kayfiyati, munosabati va nutqqa bo'lgan yondashuvi ko'pincha paralingvistik vositalar orqali ifodalanadi. Masalan, keskin ohang tanqid yoki norozilikni bildirsa, yumshoq va sokin ohang ijobiy munosabatni anglatadi. Tarjimon ushbu jihatlarni hisobga olib, nutqni mos ravishda ifodalashi kerak. Aks holda, tarjima mazmun jihatdan to'g'ri bo'lsa ham, uning ta'sirchanligi pasayadi.

Bundan tashqari, turli tillar va madaniyatlarda paralingvistik vositalarning qo'llanilishi o'ziga xos xususiyatlarga ega. Ayrim madaniyatlarda baland ovoz faol va ochiq muloqot belgisi sifatida qabul qilinsa, boshqalarida bu hurmatsizlik sifatida baholanishi mumkin. Shu sababli tarjimon nafaqat tilni, balki madaniy kontekstni ham chuqur bilishi zarur. Bu esa sinxron tarjimaning nafaqat lingvistik, balki ijtimoiy-madaniy jarayon ekanligini ko'rsatadi.

Yana bir muhim jihat shundaki, sinxron tarjimada vaqt omili juda cheklangan bo'ladi. Tarjimon nutqni kechiktirmasdan yetkazishi kerakligi sababli, u ko'pincha qisqartirish, umumlashtirish yoki qayta tuzish usullaridan foydalanadi. Bunday vaziyatlarda paralingvistik vositalar tarjimonga qo'shimcha yordam beradi, chunki ular nutqning asosiy urg'usini va mantiqiy markazini aniqlashga xizmat qiladi. Shu orqali tarjimon muhim axborotni ajratib olib, uni to'g'ri va aniq yetkazishga erishadi.

Umuman olganda, sinxron tarjima jarayonida paralingvistik vositalar muhim kommunikativ vosita sifatida namoyon bo'ladi. Ular tarjimaning aniqligi, tabiiyligi va ta'sirchanligini ta'minlashda bevosita ishtirok etadi. Shu bois sinxron tarjimani

o'rganishda va uni amaliyotda qo'llashda paralingvistik omillarni chuqur tahlil qilish va ulardan samarali foydalanish zarur hisoblanadi.

Sinxron tarjima tarjima usulining eng murakkab va o'ziga xos turlaridan biri bo'lib, uning asosiy xususiyati yuqori tezkorlik va samaradorlik bilan belgilanadi. Bunda asl nutq bilan tarjima nutqi o'rtasidagi vaqt oralig'i odatda 3-4 soniyani tashkil etadi, ayrim hollarda esa 10 soniyagacha yetadi. Shu sababli tarjimon notiq nutqini deyarli uzluksiz tarzda qabul qilib, uni bir vaqtning o'zida boshqa tilga yetkazadi. Bu jarayon notiqning fikrini buzmasdan, tinglovchiga to'liq va izchil yetkazish imkonini beradi. Aynan shu jihatlar sinxron tarjimoni xalqaro konferensiyalar va rasmiy uchrashuvlarda keng qo'llanilishiga sabab bo'ladi.

Biroq sinxron tarjimaning samaradorligi faqat tezkorlik bilan emas, balki nutqning barcha jihatlarini, ayniqsa paralingvistik vositalarni to'g'ri anglash va yetkazish bilan ham chambarchas bog'liq. Paralingvistik vositalar - bu nutqning lingvistik bo'lmagan, ammo ma'no ifodalashda muhim rol o'ynaydigan elementlari bo'lib, ularga intonatsiya, urg'u, pauza, nutq tempi, ovoz temбри, mimika va jestlar kiradi. Aynan sinxron tarjima jarayonida ushbu vositalar tarjimon uchun qo'shimcha axborot manbai vazifasini bajaradi.

Masalan, notiqning ovoz ohangi va intonatsiyasi uning nutqdagi asosiy urg'uni qayerga qo'yayotganini ko'rsatadi. Tarjimon bu belgilar orqali muhim fikrlarni ajratib oladi va ularni tarjimada ham mos ravishda ifodalashga harakat qiladi. Shuningdek, pauzalar nutqning mantiqiy bo'linishini bildiradi, bu esa tarjimon uchun gaplarni to'g'ri tuzishda muhim yo'riqnoma bo'lib xizmat qiladi. Agar ushbu paralingvistik belgilar e'tibordan chetda qolsa, tarjima mazmunan to'g'ri bo'lsa ham, uning aniqligi va ta'sirchanligi pasayadi.

Bundan tashqari, nutqning emotsional-ekspressiv jihatlar ham aynan paralingvistik vositalar orqali ifodalanadi. Masalan, baland yoki keskin ohang tanqid yoki urg'uni bildirsa, past va sokin ohang xotirjamlikni anglatadi. Sinxron tarjimon ushbu farqlarni hisobga olib, tinglovchiga nafaqat axborotni, balki nutqning hissiy mazmunini ham yetkazishi kerak. Shu bilan birga, mimika va jestlar ham nutqni to'ldiruvchi muhim omillar bo'lib, ular orqali yashirin ma'no yoki qo'shimcha tushunchalar ifodalanadi.

Shu jihatdan qaraganda, sinxron tarjimada paralingvistik vositalar tarjima sifatini belgilovchi asosiy omillardan biri hisoblanadi. Ular tarjimonning nutqni to'g'ri anglashiga, muhim jihatlarini ajratib olishiga va tarjimoni tabiiy hamda ta'sirchan tarzda yetkazishiga yordam beradi. Natijada sinxron tarjima jarayonida paralingvistik vositalardan samarali foydalanish tarjimaning aniqligi, ravonligi va kommunikativ samaradorligini ta'minlaydi.

Sinxron tarjima tarjimondan nutqni eshitish jarayonining o'zidayoq uni farqlash, tahlil qilish va juda qisqa vaqt ichida qayta ifodalash qobiliyatini talab etadi. Tarjimon

asl tildagi nutqni tinglar ekan, u bir vaqtning o'zida tematik bilimlariga tayanib mazmunni oldindan taxmin qiladi, uni angelaydi, qisqa muddatli xotirada saqlaydi va darhol boshqa tilga yo'naltiradi. Shu sababli sinxron tarjima jarayoni yuqori darajadagi tezkor fikrlashni, ya'ni "chaqmoqday tafakkur"ni hamda mukammal nutq mahoratini talab qiladigan murakkab faoliyat hisoblanadi.

Bunday sharoitda paralingvistik vositalar tarjimon uchun muhim yordamchi omil bo'lib xizmat qiladi. Chunki nutq juda tez kechayotgan paytda tarjimon har bir so'zni to'liq eshitishga ulgurmasligi mumkin, ammo intonatsiya, urg'u, pauza va nutq tempi orqali asosiy ma'no va urg'uni anglab oladi. Masalan, notiqning ohangidagi keskinlik yoki balandlik muhim fikrga urg'u berilganini bildiradi, pauzalar esa nutqning mantiqiy bo'linishini ko'rsatadi. Shu orqali tarjimon yetishmayotgan lingvistik axborotni paralingvistik signallar yordamida to'ldiradi.

Xalqaro amaliyotda ham sinxron tarjimada to'liq, ya'ni 100% aniqlikda tarjima qilish deyarli imkonsiz deb qaraladi. Tarjimon nutq mazmunining taxminan 80 foizini aniq yetkazsa, bu muvaffaqiyatli natija sifatida baholanadi. Buning asosiy sababi nutq tezligi, notiqning turli aksentlarda gapirishi, murakkab terminlardan foydalanishi va nutqning uzluksiz davom etishidir. Aynan shunday vaziyatlarda paralingvistik vositalar tarjimon uchun yo'nalish beruvchi vosita bo'lib xizmat qiladi va nutqning asosiy mazmunini ajratib olishga yordam beradi.

Bundan tashqari, notiqning ko'pchiligi tez va beto'xtov gapiradi hamda tarjimon faoliyatini hisobga olmaydi. Ayrim hollarda esa mahalliy sheva va aksentlar nutqni yanada murakkablashtiradi. Bunday vaziyatda sinxron tarjimon o'zining barcha bilim va tajribasini safarbar etadi, nutqni tezda tahlil qilib, eng muhim qismlarini ajratib oladi va ularni tushunarli shaklda yetkazadi. Bu jarayonda paralingvistik belgilar, ya'ni ohang, urg'u va nutq ritmi tarjimonga qo'shimcha tayanch vazifasini bajaradi.

Shu jihatdan qaraganda, sinxron tarjimada yuqori natijaga erishish nafaqat lingvistik bilimlarga, balki paralingvistik vositalarni to'g'ri anglash va ulardan samarali foydalanish ko'nikmasiga ham bog'liqdir. Tarjimon aynan shu vositalar orqali nutqning asosiy mazmuni, emotsional yo'nalishi va kommunikativ maqsadini aniqlab, uni tinglovchiga aniq va ta'sirchan tarzda yetkazishga erishadi.

Sinxron tarjima jarayoni zamonaviy kommunikatsiya tizimining ajralmas qismi bo'lib, u turli tillarda so'zlashuvchi insonlar o'rtasida tezkor va samarali muloqotni ta'minlaydi. Ushbu tarjima turi o'zining yuqori tezligi, murakkab psixolingvistik jarayonlarga asoslanishi va katta mas'uliyat talab qilishi bilan boshqa tarjima turlaridan ajralib turadi. Tarjimon bir vaqtning o'zida tinglash, tushunish, tahlil qilish va nutqni qayta ifodalash kabi bir nechta jarayonlarni parallel ravishda amalga oshiradi. Bunday sharoitda faqat lingvistik bilimlarga tayanish yetarli bo'lmay, nutqning barcha jihatlarini kompleks tarzda anglash zarurati yuzaga keladi.

Aynan shu nuqtada paralingvistik vositalar sinxron tarjimaning muhim tarkibiy qismi sifatida namoyon bo'ladi. Nutq jarayonida intonatsiya, urg'u, pauza, nutq tempi, ovoz tembri, mimika va jestlar orqali qo'shimcha ma'no va emotsional rang ifodalanadi. Ushbu vositalar ko'pincha nutqning asosiy mazmunini aniqlashtiradi, muhim jihatlarni ajratib ko'rsatadi va tinglovchiga ta'sir kuchini oshiradi. Sinxron tarjimon esa bu signallarni tezkor ravishda qabul qilib, ularni tarjimada imkon qadar to'g'ri aks ettirishi kerak bo'ladi. Bu esa tarjima jarayonini yanada murakkablashtiradi, biroq uning sifatini oshirishda hal qiluvchi omilga aylanadi.

Amaliy jihatdan qaraganda, sinxron tarjimada nutq tezligi, aksentlar xilma-xilligi, terminologik murakkablik va vaqt cheklanganligi tarjimon faoliyatini qiyinlashtiradi. Shu sababli tarjimon ko'pincha nutqning har bir detalini emas, balki uning umumiy mazmuni va asosiy g'oyasini yetkazishga e'tibor qaratadi. Bu jarayonda paralingvistik vositalar unga muhim yo'nalish beradi, ya'ni nutqning qaysi qismi asosiy ekanligini, qayerda urg'u borligini, qaysi fikr alohida ta'kidlanayotganini aniqlashga yordam beradi. Natijada tarjimon nutqni qisqartirilgan, ammo mazmunan to'liq va tushunarli shaklda yetkazishga erishadi.

Shuningdek, sinxron tarjima jarayonida paralingvistik vositalarning to'g'ri talqin qilinishi nutqning emotsional-ekspressiv jihatlarini saqlab qolishda muhim rol o'ynaydi. Chunki nutqning ta'sirchanligi ko'pincha aynan ohang va ifoda orqali yuzaga chiqadi. Agar tarjima jarayonida ushbu jihatlar yo'qolsa, nutqning asl ta'siri kamayadi va kommunikativ samaradorlik pasayadi. Shu bois tarjimon nafaqat tilni mukammal bilishi, balki nutqni ifodali yetkazish, ovoz ustida ishlash va tinglash madaniyatiga ham ega bo'lishi lozim.

Xulosa qilib aytganda, sinxron tarjima murakkab va ko'p qirrali jarayon bo'lib, unda paralingvistik vositalar muhim o'rin tutadi. Ular tarjima sifatini oshiradi, nutqning mazmuni va ta'sirchanligini saqlashga xizmat qiladi hamda samarali muloqotni ta'minlaydi. Zamonaviy tarjimashunoslikda ushbu vositalarni chuqur o'rganish va amaliyotda qo'llash sinxron tarjimonlar tayyorlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. G'aybullayev O. Tarjimashunoslik asoslari. - Toshkent: Fan, 2018.
2. Nida E. Language and Culture: Contexts in Translating. - Cambridge University Press, 2001.
3. Gile D. Basic Concepts and Models for Interpreter and Translator Training. - Amsterdam: John Benjamins, 2009.
4. Crystal D. The Cambridge Encyclopedia of Language. - Cambridge University Press, 2010.

5. Poyatos F. Nonverbal Communication in Translation. - Amsterdam: John Benjamins, 1997.